

The article described the basic methods of semantic fields of words used in the research of linguists, psychologists and psycholinguists, filed justification for the use of these methods for quantitative and qualitative analysis of the semantic relationships that characterize the interaction of components in the semantic field of phonological, morphological, word-building, lexical and syntactic levels.

Keywords: semantic field semantic relations field description, distributive and contextual analysis, statistical and component analysis, the association experiment, semantic differential.

Отримано 20.9.2013

УДК 376-056.264-053.4

Л.О. Федорович

ВРАХУВАННЯ ВІКОВОЇ ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ В ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ЛОГОПЕДІВ

У статті розглядаються сучасні погляди на періодизацію раннього дитинства та взаємозв'язок розвитку мовлення з віковою динамікою його формування у підготовці майбутніх логопедів.

Ключові слова: мовлення, підготовка, логопед, періодизація, діти раннього віку.

В статье рассматриваются современные взгляды на периодизацию раннего детства и взаимосвязь развития речи с возрастной динамикой его формирования в подготовке будущих логопедов.

Ключевые слова: речь, подготовка, логопед, периодизация, дети раннего возраста.

Сенситивним періодом у засвоєнні рідного мовлення є дошкільний вік, що доведено численними дослідженнями і педагогічною практикою (А. Богуш, Н. Гавриш, М. Кольцова, К. Крутій, М. Лісіна, Г. Ляміна, М. Щелованов та ін.), оскільки має вирішальне значення для подальшого становлення особистості, є провідним каналом залучення дитини до культурних цінностей. У цьому зв'язку значення процесу формування мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку багаторазово зростає, а роль педагогів дошкільного профілю, й логопедів в тому числі (Н. Гаврилова, Н. Манько, Н. Пахомова, В. Тарасун, М. Шеремет та ін.),

надзвичайно важлива. Це перетворює роботу з дітьми дошкільного, особливо раннього віку у підготовчі майбутніх логопедів центральною, вузловою ланкою, системоутворюючим компонентом професійного становлення.

Нині підготовка майбутніх логопедів до роботи з дітьми раннього віку не виділяється в окремий напрям, не визначається кваліфікацією випускників як бакалаврів, так і магістрів. Проте, вона визначає ефективність усієї педагогічної діяльності, оскільки забезпечує результативність взаємодії педагогів і дітей у процесі засвоєння дитиною рідного мовлення, від оволодіння яким безпосередньо залежить успішність навчання в період дошкільного і шкільного навчання і особистісний розвиток в цілому. Тому, мета статті полягає в теоретичному дослідженні й обґрунтуванні вікової періодизації розвитку дітей раннього віку, її класифікації у зарубіжних і вітчизняних джерелах та виділенні особливостей мовленнєвого розвитку відповідно вікової динаміки. Завдання вбачається у використанні теоретичних положень у площині методичного забезпечення і практичного впровадження у процес підготовки майбутніх логопедів до роботи з дітьми раннього віку.

На думку Л. Виготського, Д. Ельконіна вивчати дитинство означає вивчати перехід дитини від одного вікового ступеня до іншого, зміну його особистості усередині кожного вікового періоду, що відбувається в конкретних історичних умовах [5]. Таким природним процесом індивідуального розвитку людини від народження до кінця життя є онтогенез, кожний етап якого складає перехід від одного стану організму до наступного, якісно більш високого шляхом зміни функціонування без втрати попереднього. Термін "онтогенез" вперше запровадив Ернст Геккель (1866), в якості філософської основи була використана категорія "розвиток" і принципи: перехід кількості в якість, заперечення заперечення, єдність і боротьба протилежностей [6]. Онтогенез – це індивідуальний фізичний і психічний розвиток дитини (внутрішньоутробний (пренатальний) та позаутробний (постнатальний)) в процесі якого необернено розгортається генетична програма у часі й в кожному мить дитина перебуває у постійній зміні, а кожен віковий період дитинства є незмінною ланкою й разом складають цілісність неперервного психічного розвитку людини [6; 7].

Спроби класифікувати періоди людського життя були зроблені вперше Піфагором, Гіппократом, Арістотелем, Я. Коменським, Ж.-Ж. Руссо та ін. Поділ цілісного життєвого циклу на вікові періоди залежить від принципів розмежування етапів розвитку, а тому можна вважати її умовною, що вимірюється роками. Арістотелю належить перша спроба встановити вікову періодизацію. Французький педагог-гуманіст Жан-Жак Руссо вперше говорить про дитинство як самобутній етап людського життя й створює концепцію дитинства. Я. Коменський розробив чітку, для свого часу, вікову періодизацію і систему шкіл.

К. Ушинський вважав перші сім років життя періодом першого дитинства і підготовки до шкільного навчання [7].

Отже, в процесі еволюції суспільного розвитку і людини за сукупністю анатомо-фізіологічних і соціально-психологічних ознак відбулося виділення вікових періодів, але вікові межі дитинства були різними у різних культурах.

Для отримання цілісної картини онтогенезу розглянемо періодизації життєвого циклу людини, що відображаються різними теоріями зарубіжних дослідників світової психології, а саме: американський психолог Стенлі Холл, прихильник біогенетичної теорії, виділяв періоди молодшого віку, дитинства, підліткового віку і юності; швейцарський психолог Ж. Піаже, прибічник когнітивної теорії розвитку, виділив 4 якісно відмінних періоди: *сенсомоторний* (від 0 до 2-х років), *доопераційний* (від 2-х до 7-ми років), *конкретних операцій і формальних операцій*; у класифікації американського соціолога Д. Бромлея (1966) виділяються п'ять циклів розвитку: *внутрішньоутробний, дитинство, юність, дорослість, старість*; австрійський психолог З. Фрейд, з точки зору психоаналітичної теорії, виділяв п'ять стадій психічного розвитку, як психосексуальних: оральну, анальну, фалічну латентну генітальну стадії; американський психолог Е. Еріксон виділяв вікові етапи й стадії психосоціального розвитку: від народження до 1 року (немовлячий, або орально-сенсорна стадія), від 1 року до 3 років (раннє дитинство, або м'язово-анальна стадія); французький психолог Р. Заззо визначав: 0-3 року раннє дитинство, 3-5 років дошкільний вік та інші; американський психолог Г. Крайг (2000) виділив такі вікові етапи: дитячий вік – від народження до 2 років, раннє дитинство – від 2 до 6 років, середнє дитинство – від 6 до 12 років, підлітковий вік – від 12 до 19 років і далі; німецький психолог В. Штерн психологічним критерієм періодизації обрав власну активність людини й в основу періодизації покладено розвиток мовлення з виділенням фази першого слова, фази однослівних і двослівних речень, фази драматизації; французький психолог А. Валлон досліджуючи дітей в нормі й патології виділяє такі стадії: стадія внутрішньоутробного життя, стадія моторної імпульсивності (від народження до 6 міс.), емоційна стадія (від 6 міс. до 1 року), сенсомоторна стадія (від 1 року до 3 років), стадія персоналізму (від 3 до 5 років), стадія розрізнення (від 6 до 11 років), стадія статевого дозрівання і юнацтва; канадський психолог Ж. Годфруа життєвий цикл поділяв на чотири великих періоди: пренатальний, дитинство, підлітковий вік і зрілість [6; 7].

Отже, вікова періодизація розвитку людини у світовій психології спирається на дві протилежні точки зору (спадковість і середовище) на розвиток і поведінку людини та різні критерії, що визначають *повні* періодизації розвитку й охоплюють цілісно людське життя з найбільш характерними стадіями та *неповні* (часткові, урізані) – тільки ту частину життя і розвитку, яка цікавить дослідника. За висновком

Л. Обухової зарубіжні вчені життєвий цикл людини поділяли на періоди відповідно власних теоретичних підходів та критеріїв, але всі вони відображають природничонаукову парадигму досліджень [5]. Назви етапів дитинства співпадають, але вікові межі різні.

Серед українських учених, у кінці XIX століття, І. Сікорський, був першим, хто вивчав дітей раннього віку у вітчизняній психології. Професор В. Зеньковський психолог і педагог, богослов і філософ у своїй монографії "Психологія дитинства" висвітлює особливості періоду дитинства, назвав дитинство "золотим часом". Як вказує М. Стельмахович українське народне дитинознавство періодизацію дитинства визначає за принципом раннього залучення до праці й дає вичерпну психолого-педагогічну характеристику дітям у кожному віці. Від народження немовля розглядалося як безцінна частинка природи. С. Русова була прихильником *теорії природовідповідності*, коли у вихованні дітей враховуються вікові й індивідуальні особливості [1; 7].

Засновником психологічного підходу вітчизняної періодизації психічного розвитку дитини вважається П. Блонський. На думку Л. Обухової сьогодні існує декілька теорій психічного розвитку дітей: культурно-історична концепція Л. Виготського, теорія діяльності О. Леонтьєва, теорія формування розумових дій П. Гальперіна, концепція учбової діяльності Д. Ельконіна і В. Давидова та теорія "первинного олюднення" І. Соколянського і О. Мещерякова, в якій намічені етапи формування психіки у сліпоглухонімих дітей [5, с. 18]. Культурно-історична концепція Л. Виготського, як провідна і сьогодні, є основоположною у дослідженнях періодизації дитинства. Сам Л. Виготський називав проблему вікової періодизації "ключем до всіх питань практики", бо розкриття закономірностей психічного розвитку в онтогенезі, встановлення вікових періодів цього розвитку і причин переходу до іншого періоду розширює можливості практики [6]. Дві точки зору (безперервна і дискретна) на процес розвитку припускають: розвиток йде не зупиняючись, не прискорюючись, не вповільнюючись й чітких меж, що відокремлюють один етап від іншого, не існує. З другої точки зору – розвиток йде нерівномірно, прискорюючись і вповільнюючись, що дає підстави для виділення стадій і етапів розвитку, що відрізняються один від одного. На кожній стадії розвитку існує головний, провідний чинник, що визначає собою процес розвитку на цій стадії. Всі діти незалежно від індивідуальних особливостей проходять через кожен етап розвитку, не пропускаючи жодної і не забігаючи вперед.

Л. Виготський розрізняв два типи розвитку: преформований і неформований. Преформований тип – як заданий з самого початку, зумовлений заздалегідь (ембріональний) з відомим кінцевим результатом. Неформований тип – шлях розвитку, не визначений заздалегідь. Це закономірна зміна психічних процесів у часі, які

проявляються кількісно, якісно і перетвореннях тобто усередині непретформованого типу чиниться особливий, своєрідний процес засвоєння духовного й матеріального багатства накопиченого людством, у якому середовище є основним джерелом розвитку дитини. Цідані дозволили йому визначити закони психічного розвитку: закон організації розвитку в часі, закон нерівномірності і якісних змін, закон розвитку вищих психічних функцій та їх зв'язок з навчанням (зона найближчого розвитку), закон специфіки дитячого розвитку зумовлений дією суспільно-історичних закономірностей [5, с. 132-133].

Отже, вікові цикли життя людини мають різну періодизацію й залежно від критерію виділяються різні періоди в житті людини у різних психологічних концепціях, проте більшість теорій виділяють одні й ті ж вікові етапи.

Розвиток може бути біологічним, психічним і особистісним. Біологічний – це дозрівання анатоми-фізіологічних структур. Психічний – закономірна зміна психічних процесів, яке виявляється у кількісних і якісних перетвореннях. Особистісний – формування особистості в результаті соціалізації та виховання [5; 6]. Поділ життєвого шляху на періоди дозволяє краще зрозуміти закономірності розвитку, специфіку окремих вікових етапів, аперіодизація психічного розвитку – це спроба виділити загальні закономірності, яким підкоряється життєвий цикл людини. Культурно-історична теорія Л.Виготського сприяла принципово новому підходу до явищ психічного розвитку за трьома параметрами: 1) соціальної ситуації розвитку; 2) особистісних новоутворень; 3) провідної діяльності. Завдяки новоутворенням, які Л.Виготський вважав основними критеріями розподілу, дитина вимагає іншої системи стосунків з дорослими, що змінюють соціальну ситуацію розвитку. Так кількісні та якісні зміни психіки виділяють певні стадії, які чергуються й розвиток психіки набуває періодичного характеру [5]. Він виділив кризові (перехідні) періоди, що визначаються загостренням негативних особливостей психічного розвитку та літичні (стабільні) – спокійного розвитку, а відсутність стрибків вважав – наслідком дефектів у вихованні дітей.

Уперше поняття "кризового періоду" було вжите в ембріології (Стокард, 1907, 1921). Згодом, у 1920-1930-х роках, було використане для найменування криз психічного розвитку – вікових періодів, які мають негативні прояви, труднощі у спілкуванні дитини з дорослим та ін. Пріоритет у вивченні вікових криз належить радянській педології (П. Блонський, Л. Виготський, М. Соколов, Г. Фортунатовта ін.). У стабільних періодах відбувається повільне і неухильне накопичення кількісних змін розвитку, а в критичні періоди ці зміни виявляються стрибкоподібно як незворотні новоутворення. Це відображено у періодизації Л. Виготського: 1) кризанародження (до 2-х міс.), 2) стабільний період немовлячий вік (до 1 року), 3) криза першого року життя, 4) стабільне раннє дитинство, 5) криза 3-х років, 6) стабільний

дошкільний вік з 3-7 років), 7) криза 7-ми років, 8) стабільний молодший шкільний період, 9) криза тринадцяти років; 10) пубертатний вік (14-17 років); 11) криза сімнадцяти років. Подолання кризи означає перехід на вищий ступінь розвитку, в наступний психологічний вік.

Д. Ельконін на основі положення психосоціального розвитку Л.Виготського обґрунтував теорію провідної діяльності та розробив періодизацію психічного розвитку. Основним механізмом зміни вікових періодів розвитку вважав провідну діяльність й процес дитячого розвитку поділяв на три етапи: етап раннього дитинства, дитинства, отрочства. Оскільки, періодизації психічного розвитку можуть виступати у кількох формах – як біологічній, соціальній і психологічній, то "психологічний вік" – це новий тип побудови особистості дитини й дана періодизація відображає як віковий, так і особистісний розвиток дітей. У 80-90-і роки у зв'язку з реформою освіти стався поворот до особистісно-орієнтованої педагогіки, то найбільш сучасною є періодизації психічного розвитку саме Л. Виготського й Д. Ельконіна.

Отже, сучасна вітчизняна вікова періодизація спирається на інтеграцію кількох критеріїв – соціального статусу індивіда й проявів його власної психічної активності, а також беруться до уваги соматичні зміни, зумовлені законами біологічного розвитку людського організму.

Інтерес до проблем дитинства, його ранніх етапів та періодизації знаходимо у сфері медичних наук, зокрема В. Каменська зазначає, що періодизація організму людини введена К. Бером (1826) лягла в основу сучасних уявлень про періоди (етапи, стадії, фази) й набула розповсюдження [3]. У дослідженнях російського педіатра петербурзької школи Н. Гундобіна, в основу покладені біологічні особливості зростаючого організму й виділено: період внутрішньоутробного розвитку; період новонародженості (2-3 тижні); період грудного віку або молодший ясельний (до 1 року); переддошкільний (з 1 року до 3 років); дошкільний вік (з 3 до 7 років, період молочних зубів); молодший шкільний вік (з 7 до 12 років) і далі. У найбільш загальній формі періодизація онтогенезу людини була запропонована українським геронтологом і фізіологом О. Нагорним в 60-х роках. Весь повний цикл індивідуального розвитку людини поділяється на пренатальний і постнатальний періоди. Пренатальний етап розвитку бере початок з моменту зачаття і продовжується до народження дитини, постнатальний – з моменту народження і до смерті людини. Пренатальний період поділяється на ембріональний і плацентарний. У першому періоді (до 3-го міс. вагітності) проходить формування частин тіла, властивих дорослій людині. У плацентарному періоді (3-9 міс. вагітності) – збільшуються розміри і завершується формування тканин організму плоду [3; 6].

Отже, у сфері медицини виокремлюють пренатальний і постнатальний періоди онтогенезу розвитку дитини тобто періоди внутрішньоутробного та позаутробного, критерієм періодизації розвитку

дитини є ступінь зрілості всіх систем і структур організму, особливо ЦНС і мозку.

Дошкільна педагогіка й спеціальна, в тому числі, використовує періодизацію вікової й педагогічної психології, засновану на педагогічних критеріях й виділяють два періоди розвитку дитини: ранній вік (з народження до 3-х років) і дошкільний вік (від 3-х до 7-и р.). Таким чином, за педагогічною періодизацією у ранньому дитинстві виділяють немовлячий період (до 1-го р.) і переддошкільний – (з 1 до 3 р.). У працях сучасних науковців педагогів і психологів (Л. Артемова, І. Бех, А. Богуш, М. Вашуленко, О. Кононко, В. Кузь, Т. Поніманська, Т. Пироженко, О. Сухомлинська, О. Савченко, тощо) існує погляд на дитинство як на самоцінний, самобутній і неповторний період життя особистості [1]. У законі України "Про дошкільну освіту" (2002 р.) вказано, що розвиток дітей дошкільного віку визначається попередніми пренатальним (внутрішньоутробним) і постнатальним (позаутробний) періодами, які є особливим біологічними (у розвитку органів і систем) й психологічними (у становленні функцій мозку) незворотніми утвореннями й фіксовані спадково, що розвиваються інтенсивно за наявності достатніх педагогічних умов для взаємодії організму з середовищем, забезпечують повноцінний подальший розвиток і перехід у наступний період. Таким чином, досягнуті успіхи в останній чверті ХХ ст. у дослідженні немовлят сприяли корінним змінам уявлень в медицині, педагогіці та психології про розвиток дитини раннього віку, а також зміни відношення до дитини у ранні періоди онтогенезу на міжнародному рівні. Свідченням цього є визначені Комітетом ООН по правах дитини з раннього дитинства характерні риси [2; 6].

Отже, турбота за життя і здоров'я дитини з моменту зачаття є нині актуальною й набула міжнародного рівня і загальнонаукового інтересу.

До 90-х ХХ ст. у психології не висвітлювали пренатальний період, що порушувало цілісний розгляд психічного життя індивіда. Пренатальний період зараз вивчається пренатальною психологією і педагогікою, ембріологією, важливість якої відома з часів Стародавньої Греції (Платон). Наукове вивчення відносять до 70-х років ХХ ст., коли італійський психоаналітик С. Фанті обґрунтував існування ембріональної стадії психічного розвитку. Разом з тим, за даними анамнезу дітей з мовленнєвими розладами у 77-85% випадків відзначається вплив на організм в анте-, пери- і ранньому постнатальному періодах різних негативних соціобіологічних факторів (О. Корнєв, 1997), що свідчить про їх значущість у розвитку мовлення дитини й необхідність охоплення пренатального і постнатального періодів увагою логопеда.

Зростання чисельності дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення та порушень мовлення серед конингенту дітей з ОПФР (В. Акіменко, О. Арушанова, О. Корнєв, В. Лубовський, М. Малофєєв, В. Селіверстов, О. Стребелєва, В. Тарасун, О. Усанова, Т. Ушакова,

С. Шаховська, М. Шермет, тощо) зумовлюють переорієнтування напрямів досліджень теорії й практики логопедії і підготовки студентів до роботи з дітьми раннього віку на попередження мовленнєвих порушень і наслідків мовленнєвої патології.

Для уточнення особливостей розвитку дітей раннього віку нами здійснений аналіз досліджень 50-х років ХХ ст. вчених (Н. Аксаріна, Ю. Аркін, Л. Божович, М. Кістяковська, Г. Ляміна, С. Новосьолова, Л. Павлова, Е. Пілюгіна, О. Печора, Г. Філіпова, Н. Фігуріна, О. Фонарьов та ін.) та їх висновків щодо раннього періоду життя дитини, як стрімкого за темпом психофізичного розвитку та конкретними особливостями цього періоду [3; 4].

Першою особливістю є надзвичайно швидкий темп розвитку, стрибкоподібного характеру, коли періоди повільного розвитку (накопичення) чергуються з критичними (стрибками) періодами: криза 1 року – зумовлена оволодінням ходьбою; 2-х років – "вибухом" у розвитку мовлення; 3-х років – розвитком свідомості дитини, а відсутність "вибуху" наслідком можливих відхилень. Другою – це нестійкість і незавершеність навичок і умінь, що формуються, й під впливом несприятливих чинників (стрес, захворювання, відсутність педагогічної дії) можуть втратитися, тобто явище ретардації або застрявання на попередньому ступені розвитку. Третьою – є взаємозв'язок і взаємозалежність стану здоров'я, фізичного і нервово-психічного розвитку дітей тобто різні зміни в стані здоров'я дитини впливають на її нервово-психічну сферу та проявляються недоліками розвитку.

Роботами М. Щелованова і його учнів покладений початок науковому обґрунтуванню системи виховання дітей раннього віку в дитячих установах та розроблені основи педагогіки раннього дитинства. Вченими (Л. Голубєва, Г. Гріднєва, Г. Пантюхіна, С. Печора, Р. Тонкова-Ямпольська, Е. Фрухт, тощо) визначені нормативи нервово-психічного розвитку дітей, основні принципи контролю за психофізичним розвитком, зміст, методи прийому педагогічної роботи з дітьми в перші роки життя. В. Бехтерев першим застосував науковий підхід у вихованні дітей раннього віку: на основі вивчення рухів грудних дітей довів, що формування особистості починається з перших місяців життя. Зараз відбувається друге народження педагогіки раннього дитинства в контексті гуманістичної парадигми освіти й розкривають нові аспекти розвитку дитини, зумовлені пренатальним періодом розвитку (В. Воськобович, Л. Данілова, Н. Зайцев, М. Лазарєв, С. Мещерякова, Л. Павлова, тощо), взаємозалежністю нормального розвитку і правильного виховання (достатня зрілість плоду і здатність пристосуватися до нових умов) [3; 4]. Оскільки, розвиток організму дитини раннього віку проходить впродовж двох: внутрішньоутробного та позаутробного, то кожен з цих періодів має низку особливостей, які

досліджені лікарями, психологами (С. Белілова, Л. Давидович, Н. Мікляєва) спочатку імперично, а потім визнано нейропсихологічними, нейроморфологічними й нейрофізіологічним дослідженнями [2]. Проте, для підготовки студентів-логопедів до роботи з дітьми раннього віку значущими є дослідження особливостей анатомо-фізіологічного розвитку й нейробіологічний передумов мовлення у пренатальному та психофізичного розвитку й активного мовлення у постнатальному періодах та їх специфіки.

Дослідження нуковців (Л. Аксьонова, О. Архіпова, Е. Баєнська, І. Виронова, М. Малофєєв, Ю. Разєнкова, О. Стрєбєлєва, В. Тарасун, Н. Шматко, М. Шєрємет тощо) моторних функцій, емоційно-повєдінкової сфєри, пізнавальної й мовленнєвої діяльності дітей раннього віку (до 3 років) наголошують на їх значущості у становленні особистості дитини й складають теоретико-методичну базу підготовки майбутніх діяльності. У своїх дослідженнях учєні (Н. Аксаріна, В. Гєрбова, І. Кононова, М. Кистяковська, М. Лісіна, Г. Ляміна, С. Новосьолова, С. Теплюк, М. Щєлованов та ін.) вказували, що розвиток мовлення у ранньому віці розвивається під впливом мовлення дорослих і залежить від мовленнєвої практики, оточєння, виховання і навчання. «Логопедична робота» на думку С. Шаховської повинна розглядатися як цілісний процес, що включає мету, завдання, зміст, методи і засоби взаємодії логопеда і дитини, тобто логопедична робота з дітьми раннього віку повинна поєднувати пренатальний та постнатальний періоди у *єдиний процес*, а підготовка студента-логопеда до роботи з дітьми раннього віку охоплювати ці періоди. Тому, для конкретизації особливостей розвитку мовлення необхідний аналіз розвитку мовлення відповідно визначєної вікової динаміки дітей раннього віку: у фазах пренатального й постнатального періодів життя.

Пренатальний період – період розвитку індивіда від зачаття до народження, під час якого відбувається розгортання успадкованого ним потенціалу, що зумовлює характер розвитку на наступних етапах життя. Особливості розвитку мовлення в процесі онтогенезу та дизонтогенезу висвітлено у дослідженнях: А. Богуш, О. Вінарської, Л. Галігузової, О. Гвоздева, Г. Розєнгарт-Пупко, Т. Ушакової, Н. Манько, Є. Соботович, В. Тарасун, М. Шєрємет та ін. Залежно від часу дії факторів, а саме: біологічних (генетичних, гіпоксичних, токсичних, інфекційних, механічних, соматичних, ендокринних, алєргічних, тощо), сімейних, психологічних, соціальних, емоційних виділяють внутрішньоутробну, або пренатальну; натальну і постнатальну патологію психофізичного розвитку й мовлення в тому числі.

Включєння *пренатального періоду* в сферу логопедичної роботи передбачає роботу з батьками з попередження дії шкідливих чинників довкілля і спадкових факторів, в першу чергу, на ділянки мозку, формуючих механізми мовлення. На думку вітчизняних фізіологів,

психологів і педагогів (В.Бехтерев, Д. Громбах, О. Лурія, Г. Люблінська та ін.) ранній період визначає майбутнє фізичне й психічне здоров'я дитини. Оскільки, мовленнєві функції дитини здійснюються інтегративною діяльністю мозку, то первинне порушення, за Л.Виготським, безпосередньо впливає з біологічного стану ЦНС й діти з несприятливим пренатальним періодом складають контингент корекційної роботи логопедів. Пренатальний період продовжується приблизно 266 днів (40 тижнів) і складається з фаз: перша фаза триває до 2-3 місяців внутрішньоутробного розвитку. За цей час відбувається анатомічне та фізіологічне диференціювання тканин та органів, структурний розвиток ЦНС, формуються центральна і периферична нервові системи, кора головного мозку й центри мовлення Брока кінестетичний аналізатор, що відповідає за практику мовлення, розміщується в задньому відділі нижньої лобної закрутки, провідної півкулі та Верніке – акустичний аналізатор, що зумовлює гнозис мовлення – впізнавання різних звуків та звукових рядків, розміщений у задньому відділі верхньої скроневої закрутки провідної півкулі; друга фаза охоплює наступні 2-3 місяців внутрішньоутробного розвитку утворюються борозни і звивини головного мозку, кора набуває шестишарової будови, характерної для мозку дорослої людини, одночасно є критичним періодом для виникнення алалії (І.Самойлова, В. Тищенко), незрощення верхньої губи і неба – 7-8-й тиждень (С. Конопляста). Третя фаза останні місяці (7-9 місяць) внутрішньоутробного життя пов'язані з розвитком функцій та систем, які дозволять вижити після народження, є критичними лобові ділянки мозку у незрілості суцесивного аналізу і синтезу (Є. Соботович, В. Тарасун). Формуються усі нейрони головного мозку, очі стають чутливими до світла, появляється реакція на звук. Плід здатний здійснювати хапальні рухи, морщитися, водити очима, робити гримаси. Розвиваються органи слуху і нюху.

Висновки вчених (О. Корнев, О. Мастюкова, Т. Філічева, Л. Шипіцина та ін.) та дослідження В. Кисліченко свідчать про незадіяність потенціалу батьків з попередження виникнення мовленнєвих розладів [2; 3; 4]. З позицій Концепції супроводу, як нового напрямку у наданні допомоги дітям та їх оточенню, що активно розробляється з середини 90-х років ХХ-го століття (А. Асмолов, М.Бітянова, Л. Гречко, В. Кобильченко, Н. Назарова, Л. Обухова, Р. Овчарова, Л.Шипіцина та ін.), педагогічна діяльність логопеда на пренатальному періоді вичерпно не задіяна ні стосовно дитини, ні батьків.

Отже, особливістю розвитку дитини у *пренатальний період* є анатомічна й фізіологічна закладка й стрімкий розвиток організму дитини, ЦНС й природних механізмів мовленнєвої діяльності та надання інформації батькам про генетичні й спадкові, вроджені й набуті вади розвитку, створення умов для майбутньої матері й дитини в період вагітності стають сферою педагогічної діяльності логопеда, як

запобігання й первинна профілактика порушень мовлення.

Постнатальний період розвитку дитини характеризується, паралельно з психофізичним, стрімким розвитком мовленнєвої діяльності. Проблеми розвитку мовлення в ранньому дитинстві відображені у працях А. Богуш, О. Леонтєва, М. Лісіної, С. Рубінштейна, Д. Ельконіна та інших авторів. У Концепції «мовного онтогенезу» О. Леонтєва процес формування мовленнєвої діяльності поділяється на періоди: 1-й – підготовчий (з моменту народження до 1 року); 2-й – переддошкільний (від року до 3 років); 3-й – дошкільний (від 3 до 7 років); 4-й – шкільний (від 7 до 17 років). Розвиток дитячого мовлення до 3-х років у свою чергу поділяється на три основні етапи: домовленнєвий етап (1-й рік життя); етап первинного освоєння мовлення (дограматичний) – другий рік життя; етап засвоєння граматики (третій рік життя). О. Леонтєв указує, що часові рамки цих етапів у край варіативні, крім того, у розвитку дитячого мовлення має місце акселерація – зрушення вікових характеристик на раніші вікові етапи онтогенезу [2; 4]. Грунтуючись на висновках О. Леонтєва виділяємо у постанальному періоді три фази розвитку мовлення у дітей раннього віку та їх особливості. *На першому році* життя домовленнєвий період у здорової дитини вважається критичним й умовно ділиться на декілька етапів. Перший етап охоплює перші 2 міс. життя й характерним є крик, що до кінця етапу починає набувати інтонаційної виразності. Другий етап домовленнєвого розвитку (2,5-3 міс) характеризується початком гуління і першим сміхом та поєднанням горлових і голосних звуків у гулінні, відбувається «тренування» голосу, дихання, артикуляції. Третій етап домовленнєвого розвитку – період «дійсного» гуління. Цей період минає у віці 3,5-4 міс. Утворюються перші умовні зв'язки між слуховими і артикуляційними образами, формується самонаслідування. Четвертий етап домовленнєвого розвитку – це період лепету. У віці 5-7 міс, дитина вимовляє поєднання голосних з губними приголосними у вигляді ланцюжків звуку, намічається перехід гуління в лепет. В період лепету стає наслідувати звуки мовлення дорослих. *На другому році* життя відбувається становлення активного мовлення дитини, «мовленнєвий вибух». Дитина багато і охоче повторює і сама вимовляє слова. При цьому плутає звуки, переставляє їх місцями, спотворює, пропускає. До 1 року 6 міс дитина вимовляє близько 30 простих за звуковим складом слів, а до кінця 2-го року – 200-300. Двослівні речення з'являються у віці від 1 року 6 міс до 1 року 10 міс, трислівні – через 2-4 міс. У рік наявні інтонаційно чіткі питальні й окличні речення. У хлопчиків спостерігається уповільнений темп розвитку мовлення. *На третьому році* життя відбувається значне накопичення словника, налічується до 1200-1500 слів, що включають всі частини мови. Спостерігається інтенсивний розвиток граматичної будови мовлення, з'являються елементи узгодження слів у реченні й до кінця 3-го року мовлення

дитини за формою наближається до мовлення дорослого. Розуміння мовлення перевищує вимовні можливості. Три роки вважаються критичними щодо виникнення порушень мовлення, як-от заїкання.

Отже, особливістю постнатального періоду є посилений темп психофізичного розвитку і мовлення на 1-у, 2-у і 3-у році життя, виникнення можливих порушень мовлення у критичні періоди (1-й, 3-й роки) у дітей як в нормі, так і з ОПФР, що зумовлює необхідність організації логопедичної роботи з попередження вад мовлення, відповідно, підготовки майбутніх логопедів до належної діяльності.

Підсумовуючи викладене констатуємо, що аналіз вікової динаміки розвитку людини на основі педагогічних, психологічних і медичних досліджень онтогенезу та його періодизацій свідчать про актуальність виділення пренатальною постнатальний періодів зумовлених особливостями протікання психофізичного розвитку, що впливають на подальше життя. Це вказує на необхідність їх врахування не тільки у навчанні й виховні, але й в професійній діяльності логопедів дітьми раннього віку та їх батьками як запобігання виникненню стійких форм психічного дизонтогенезу відхилень мовленнєвого розвитку й соціальної дезадаптації у дошкільний період. Тому, актуальною проблемою теорії і практики логопедії є підготовка майбутніх студентів до роботи з дітьми раннього віку та їх батьками на основі аналізу досліджень різних галузей наукового знання розвитку дитини у пренатальний і постнатальний періоди, що сьогодні системно й цілеспрямовано не здійснюється.

Список використаних джерел

1. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: Монографія / А.М. Богуш, Н.В. Гавриш, С.М. Курінна, І.П. Печенко / За ред. А.М. Богуш. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 368 с.
2. Дошкольная дефектология: ранняя комплексная профилактика нарушений развития у детей (современные подходы) / С.Ю. Белилова, Л. А. Давидович, Н. В. Микляева. – М.: Издательство "Парадигма", 2012. – 312 с.
3. Каменская В.Г. Детская психология с элементами психофизиологии. – М. : ФОРУМ: ИНФРА-М, 2005. – 288 с.
4. Кисличенко В. А. Логопедичний супровід сім'ї, в якій виховується дитина з порушеннями мовлення [Текст]: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: 13.00. 03 – корекційна педагогіка / В. А. Кисличенко. – К.: Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2011. – 20 с.
5. Обухова Л. Ф., Детская (возрастная) психология. / Л. Ф. Обухова. – М. : Российское педагогическое агентство. 1996. – 374 с.
6. Психология развития. Словарь / Под. ред. А.Л. Венгера //

Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах / Под ред. А.В. Петровского. – М.: ПЕР СЭ, 2005.–176 с.

7. Український педагогічний словник. Семен Гончаренко / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.

In the article modern looks are examined to the division in to periods of infancy and intercommunication of development of speech with the age-related dynamics of his forming in preparation of future speech therapists.

Keywords: speech, preparation, speech therapist, division into periods, children of early age.

Отримано 19.9.2013

УДК 376-056.264

*С.П. Хабарова
З.Б. Вахобжонова*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ У ДОШКОЛЬНИКОВ С ТЯЖЕЛЫМИ НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ В УСЛОВИЯХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Наукова стаття присвячена теоретичному аналізу проблемі вивчення і формування комунікативних умінь у дошкільнят з важкими порушеннями мовлення в умовах освітньої інтеграції. У статті розкрито проблема комунікативного розвитку дітей з важкими порушеннями мови як чинника їх соціальної адаптації та інтеграції в суспільство; проаналізовані різні теоретичні підходи до визначення суті спілкування і комунікації; визначені групи найбільш значимих для дошкільнят комунікативних умінь. У статті показано значення мовленнєвої комунікації для активної адаптації дошкільнят з важкими порушеннями мовлення в умовах освітньої інтеграції.

Ключові слова: інтеграція, комунікативні уміння, важке порушення мови, інтегроване навчання і виховання.

Научная статья посвящена теоретическому анализу проблеме изучения и формирования коммуникативных умений у дошкольников с тяжелыми нарушениями речи в условиях образовательной интеграции. В статье раскрыта проблема коммуникативного развития детей с тяжелыми нарушениями речи как фактора их социальной адаптации и интеграции в общество; проанализированы различные теоретические